

ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 027.2(438.22-25):025.171

КИРИЛИЧНІ РУКОПИСИ У ФОНДАХ БІБЛІОТЕК ПОЗНАНІ ТА ОКОЛИЦІ

Маріола ВАЛЬЧАК-МИКОЛАЙЧАКОВА

*Познанський університет ім. Миколая Коперніка,
бул. Венявського, 1, м. Познань, 61-712, Польща, тел. (48) 61-829-40-00*

У статті розглянуто і коротко описано (зміст, зовнішній вигляд) кириличні рукописи з фондів Бібліотеки Рачинських у Познані та Бібліотеки Польської Академії Наук у Курніку.

Ключові слова: кириличний рукопис, Познань, Курнік.

Сьогодні у польських бібліотеках зберігається досить велика кількість рукописів, пов'язаних із традиційною духовною культурою східного християнства. У найновішому каталозі¹ цих рукописів, виданому 2004 р., уміщено опис 1064 кириличних рукописів (глаголиця представлена лише двома невеликими фрагментами). Деякі з них дочекалися детальних описів, аналізу і коментарів. До найважливіших праць на цю тематику належать “Кириличні рукописи у Польщі” А. Рогова, опубліковані в XIV томі “*Studiów Źródłoznawczych*”², та двотомне московське видання каталогу Я. Щапова³. Крім того, з'явилося багато статей, які містять описи, аналіз змісту окремих манускриптів, міркування на тему мови їх написання, мистецтва мініатюр і низки інших питань*.

“Кириличні рукописи у збірках сучасної Польщі, – пише Александр Наумов, – в основному пов'язані з теренами Польсько-Литовської держави, Речі Посполитої Двох Націй: тут вони або творилися, або побутували, виявляючи специфіку тих земель у формі приміток на полях, поправок, доповнень, проб пера тощо. Найбільшу частину становлять пам'ятки, що походять з південно-східних воеводств, збережені греко-католицьким духовенством аж до того часу, коли їх почали збирати, вбачаючи у цих церковних книгах історичну, духовну та мистецьку цінність”⁴. Ще в часи поділеної Польщі створено великі збірки, подібні до тієї, яку сформували в Бібліотеці греко-католицького капітулу в Перемишлі, а 1946 р. перенесли до Національної бібліотеки у Варшаві, і яка донині є основою зібраних там рукописних кириличних книг. На жаль, після визволення Польщі, у т. зв. міжвоєнний період, кириличним збіркам приділяли небагато уваги. Винятком був Люблін, де саме у той час зібрано кириличні рукописи

¹ *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce / Opr. A. Naumow i A. Kaszlej. – Wyd. II zmienione. – Kraków, 2004. – S. VIII.*

² *Rogow A. Cyrylickie rękopisy w Polsce // Studia Źródłoznawcze. – T. XIV. – Warszawa; Poznań, 1969.*

³ *Щапов Я. Н. Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики. – Ч. I: Рукописи собраний Варшавы и Кракова; Ч. II: Рукописи собраний Люблина, Перемишля, Санока, Познани, Курника и Вроцлава. – Москва, 1976.*

* Повну бібліографію містить згаданий вище каталог А. Наумова і А. Кашлея.

⁴ *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce... – S. V.*

в бібліотеках Люблінського католицького університету та духовної семінарії. Величезних (а для варшавських збірок взагалі катастрофічних) втрат завдала Друга світова війна, а також спричинені нею деякі рішення і політичні заходи.

Сьогодні кириличні рукописи зберігаються у понад 30 польських бібліотеках та архівах, а також у кільканадцятьох приватних колекціях. Більше половини з них знаходяться в Національній Бібліотеці у Варшаві^{*}, інші – у бібліотеках і музеях Кракова (137), Любліна (98), Перемишля (76), Сянока (69), а також Вроцлава, Катовиць, Ланьцута, Познані і близького до неї Курніка^{**}. Невеликі збірки мають також публічні та парафіяльні бібліотеки декількох інших міст і містечок.

З об'єктивних причин колекції кириличних рукописів, зібрані в Познані та Курніку, невеликі, адже Великопольща не була простором контактів зі східним християнством. Тим не менше, Бібліотека Рачинських^{***} у Познані та Бібліотека Польської Академії наук в Курніку (т. зв. Курніцька Бібліотека, скарбниця збірок двох шляхетських родів: Дзялинських і Замойських^{****}) можуть пишатися невеликою, але дуже цінною збіркою кириличних книг.

У кожній зі згаданих познанських бібліотек зберігається по 6 рукописних кириличних книг. У фондах Бібліотеки Рачинських: Часослов із першої половини XVI ст., фрагменти Мінеї XV ст., Псалтир і Збірник XVI ст. та листи з часів Сигізмунда III Вази. Серед фрагментів Курніцької бібліотеки збереглися: Литовські статuti 1529 і 1566 рр., Євангеліє тетр з останньої чверті XVI ст., два Євангелія тетр з першої чверті XVII ст. (одне з них збереглося у фрагментах) та “Алекса́ндреїда” кінця XVIII ст. Кожна з названих пам'яток потребує детальнішого опису.

1. Кириличні пам'ятки у збірках Бібліотеки Рачинських.

• Великий, на 344 сторінки, збірник кінця XVI ст., який неодноразово досліджувався і перевидавався. Про нього писали: О. Бодянский, А. Брюкнер, А. Веселовський, А. Прохаска, І. Тіхоміров, Є. Карський і Я. Щапов⁵.

^{*} 20 кириличних рукописів зберігаються також у Бібліотеці Ординації Замойських у Варшаві.

^{**} Від центру Познані до Курніка менше 18 км.

^{***} Бібліотека Рачинських створена 1829 р. з фундації графа Едварда Рачинського у спеціально для цього збудованому будинку в центрі Познані. На момент відкриття книгозбірня нараховувала бл. 13 тисяч томів, а вже через рік вона здобула право на обов'язковий екземпляр з теренів Великого Познанського князівства. У статуті бібліотеки Едвард Рачинський писав: “Підписаний нижче, турбуючись про полегшення засобів здобування освіти та знань для кожного, засновує в Познані, в місці свого народження Публічну Бібліотеку, яка разом із будинком [...] з усіма книжками, що знаходяться зараз у ньому, та із фундаціями, призначеними на утримання, на правах власника цьому ж місту надаю у вічне володіння”

^{****} Бібліотеку заснував бл. 1826 р. граф Адам Титус Дзялинський. Він успадкував від батька Кеаверія невеликі збірки книжок і масток в Курніку. У 1817–1823 рр. здійснив низку подорожей багатьма країнами Європи з метою закупівлі польських книжок і тих, що стосуються Польщі. Зібрав кілька десятків тисяч книжок і рукописів. Для потреб бібліотеки призначив замок в Курніку і спеціально пристосований садовий павільйон. Останній власник Курніка, онук Адама Титуса, Владислав Замойський не мав бібліофільських зацікавлень і в 1924 р. увесь свій масток передав польському народові як фундацію “Zakłady Kórnickie”. З 1953 р. бібліотека перейшла у підпорядкування Польської Академії наук.

⁵ Бодянский О. М. О поисках моих в Познанской публичной библиотеке // Чтения в Обществе истории и древностей российских, заседание 26 января. – Москва 1846. – № 1. – С. 1–45; Brückner A. Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräfllich-Raczynskischen Bibliothek In Posen // Archiv für slavische Philologie. – Bd. IX. – Berlin, 1886. – Hf. 3. – S. 345–354 (тут уміщено опис, а також фонетичну і граматичну характеристику тексту); Веселовский А. Н. Белорусские повести о Тристане, Бове и Аттиле в Познанской рукописи конца XVI в. Из истории романа и повести. – Санкт-Петербург, 1888. – Вып. 2 (тут опубліковано три повісті: “Про Тристана, Ланцелота і Бову”, “Про князя Гвідона” та “Історія про Аттілу”, а також подано

Історія цього рукопису, який у XVIII ст. оправили в обтягнутий шкірою картон, невідома. Небагато нам говорить і вміщений у кодексі анонімний екслібрис, записи на оправі, наприклад: “Ułomek dziejów dawnych po rusku O krolu Markie Ko..., o Hrabie Gwidonie, o Athylie krolu węgierskim. Tudzież zycia dawnych xiążąt litewskich” (“Уламок давніх діянь по-руськи про короля Марка Ко..., про графа Гвідона, про Атіллу, короля угорського. А також життя давніх литовських княжат”) та дописувані на полях нотатки читачів польською і білоруською мовами.

Цей кодекс містить різні за змістом тексти. На 1–224 сторінках знаходимо три художні (белетристичні) тексти, що до цього часу були головним об’єктом зацікавленень дослідників: “Розповідь про Трістана, Ланцелота і Бову” (1–127), “Історію про князя Гвідона” (129–224) та “Історію про Атіллу в 17 розділах” (173–224). Після них іде т. зв. “Літопис Рачинського”, що охоплює події до 1548 р. (225–291), і його продовження, написане іншою рукою (293–301). Наступні розділи рукопису – деякі вже XVII ст. – складають: текст підтвердження королем Владиславом IV в 1635 р. привілеїв короля Казимира; ухвала короля Сигізмунда I від 8 травня 1528 р. на вальному сеймі у Вільні про захист земель Великого Князівства Литовського; хроніка роду Унеховських, написана по-руськи в 1548–1600 рр. Григорієм Павловичем Унеховським, а після його смерті продовжена Павлом Григоровичем. Закінчується рукопис двома польськомовними текстами: записками Ієроніма Павловича Унеховського та генеалогією роду Тризнів. Можна припустити, що кодекс написано у селі Домашевичі, адже відомо, що там жив і помер Павло Григорович Унеховський.

- Часослов першої половини XVI ст., обсягом 351 аркуш, формату 173 × 135 мм. Цей скромний, оздоблений лише ініціалами рукопис зберігся майже повністю: бракує лише кількох початкових і кінцевих аркушів. Збережені аркуші містять вибрані псалми, чини вечірні, недільні тропарі, Богородичні та Троїчні тропарі, а в календарній частині згадуються слов’янські святі: преподобна Параскевія (П’ятниця) Тирнівська (14.X), Рівноапостольний Кирило, учитель слов’янський (14.II), преподобний Феодосій, ігумен Києво-Печерський (3.V), Рівноапостольний великий князь Володимир (15.VII) та мученики благовірні князі Борис і Гліб (24.VII).

Дуже цікаві записи, зроблені на аркушах цього манускрипту. Два з них – стосовно погоди у 1723 і 1756 рр. – подають цікаву інформацію хронікального типу; доповнені даними про ціни і врожай, збагачують наше знання про повсякденне життя XVIII ст. Цікавою, з погляду т. зв. культурної антропології є, наприклад, дописка, що містить рецепт квашення капусти: автор радить, для покращення смаку та якості, додавати свячену воду та попіл із кадилиці!

- Під каталожним номером 362A знаходиться збережена у двох фрагментах, позбавлена оправі Мінея. До наших днів дійшли тільки вузькі картки розміром 260 × 55 мм, що містять частину служби на честь св. Євангелиста Івана (до 8 травня або 26 жовтня).

датування й аналіз Унехівських записок); *Prochaska A.* Latopis Litewski. Rozbiór krytyczny. – Lwów, 1890; *Тихомиров И. А.* О составе Западно-русских, так называемых Литовских летописей // Журнал Министерства народного просвещения. – 1901. – Ч. 334. – № 3. – С. 1–36; Ч. 335. – № 5. – С. 70–119; *Карский Е. Ф.* О языке так называемых литовских летописей // Варшавские университетские известия. – 1894. – № 2. – С. 1–32; № 3. – С. 33–64; *Щанов Я. Н.* Материалы по истории народов СССР в Польской Народной Республике // История СССР. – 1971. – № 5; а також: *Щанов Я. Н.* Восточнославянские и южнославянские рукописные книги... – Ч. II. – С. 81–84.

До цього рукопису додано нотатку з кінця XIX ст. професора Петербурзького університету Поліхронія Сирку⁶ про те, що аркуші Мінеї були вилучені з палітурки іншого рукопису. У нотатці сказано: “З палітурки рукопису П. Н. а. а. 3 вилучені пам’ятки з місячної Мінеї слов’янською мов. у Тарнівському списку з XVI–XVII ст. скорописом, становлять частину Канону якомусь святому. П. Сирку”.

- Збережений у фрагментах Псалтир XVI ст. із записом П. Сирку: “Фрагменти Псалтиря царя Давида слов’янською мовою в Руському списку XVI ст. Поліхроній Сирку, проф. Петербурзького університету”. Рукопис містить тексти псалмів від 87,10 до 96,10 та від 114,8 до 117,4, а також фрагменти псалмів 98, 99, 102 і 103.

- Під 24 номером зберігається збірка листів 1620–1667 рр. загальним обсягом 96 аркушів. Це не повністю кирилична пам’ятка – частина листів написана італійською, турецькою мовами, однак усі стосуються території України.

- Рукопис 1556–1557 рр., що зберігається під номером 365А, важко класифікувати. Це два аркуші розміром 200×145 мм, які містять фрагменти якогось більшого манускрипту. Він містить латинські тексти вперемішку з кириличними. Кирилицею написана, між іншим, молитва “Отче наш”. Цікавинкою є поданий алфавіт із наведеними числовими значеннями літер і прикладами написання деяких слів. На другому аркуші міститься віршик польською мовою, що починається словами: “Бува przukra taka praca / kiedy robiąc niezbyt płaca...” (sic!) (“Буває така прикра праця / коли, працюючи, не дуже оплачується...”).

2. Кириличні пам’ятки у збірках Курніцької бібліотеки.

- Датовану кінцем XVIII ст. т. зв. “Алекسانдреїду” понад тридцять років тому було вже описано в каталогах А. Рогова і Я. Щапова⁷. Рукопис містить перелік розділів і повний відпис “Історії про Александра Македонського” Квінта Руфа Курція. Цей манускрипт на 317 аркушах, оправлений дубовими дошками, обтягнутими шкірою, справляє враження незакінченого: місця, призначені для мініатюр, залишилися порожніми. На одному з останніх аркушів (314) виявлено записи російською мовою, що походять зі Смоленської та Калузької губерній, а от на 144 сторінці – записи німецькою мовою.

Походження рукопису відоме, бо Т. Чацький у ньому записав: “Цей рукопис перекладу Курція я отримав у подарунок від Василіан 1804 р. Дня 16-го грудня 1804 року у Вільні”.

- Євангеліє тетр, датоване 1586 р., містить 303 аркуші розміром 320×210 мм. Відомо, що переписав його у Сяноку Василій Попович з Березова. Рукопис зберігся дуже добре, містить повний текст чотирьох євангелій разом із передмовами та літургійним апаратом. У календарі знаходимо – подібно, як і в інших Євангеліях зі збірок Курніцької бібліотеки – вшанування двох слов’янських святих: Симеона і Сави Сербського.

- Рукописне Євангеліє XVII ст., поміщене в каталозі під номером 896, класифіковане там як «“Новий Завіт” по-староболгарськи», хоч насправді написане воно

⁶ Про перебування П. Сирку в Познані див.: *Сирку П. А.* Краткий отчет о занятиях за границей доцента имп. С.-Петербургского университета П. А. Сырку в летние месяцы 1893 и 1894 гг. // Известия имп. Академии наук. – Санкт-Петербург, 1895. – Т. II. – № 5. – С. 188–215.

⁷ *Rogow A.* Syrylickie rękopisy w Polsce... – S. 163; *Щапов Я. Н.* Восточнославянские и южнославянские рукописные книги... – Ч. II. – С. 236.

церковнослов'янською мовою з виразними впливами усного мовлення⁸. Цей рукопис на 289 паперових аркушах розміром 32×20 см містить текст чотирьох євангелій з передмовами і списком розділів, з долученим календарем (2 аркуш починається оздобленим заголовком: “Сказание сирѣчь мѣс-цесловъ сего лѣта”), у якому згадані св. Сава і св. Симеон Сербські. Євангеліє дбайливо оправлене липовими дошками в оксамиті, що до сьогодні зберігають сліди від широких металевих наріжників; оздоблене заставками у формі переплетених блакитних кіл кольоровими ініціалами. Старанна каліграфія і по-мистецьки зроблені заставки свідчать про майстерність переписувача. На 16–21 аркушах унизу сторінки скорописом уміщений запис про дарування книги 1614 р. Андрієм і Петром Молчанами з дружинами церкви св. Георгія в місті Сатанові. В інших примітках знаходимо ім'я переписувача Івана Сидоровича (Іван Сидорович Стельмахів син) з Янова, що працював при церкві Преображення Господнього з листопада 1613 р. до травня 1614 р., а на аркуші 84⁷ – його молитви. Таким чином, потрапив до Великопольщі цей рукопис з Янова через Сатанів і Шаргород (церква Івана Хрестителя) – храми Львівської єпархії.

На форзацах виявлені нотатки польською мовою: одна зроблена о. Ксаверієм Малиновським у липні 1855 р. (у ній згадується про “Отказ од Господаря, що знаходиться у Збірці Литовського права, виданій Т. Г. Дзялинським”), друга, у якій з'являється прізвище Поліпенко, містить ноти і слова “Nie kochaj się w śnie Aby cie ubożstwo nieściesnielo. Mądrość sama siebie żali” (“Не кохайся у сні, Щоб тебе бідність не настигла. Мудрість сама себе засмучує”) та понищений, складний для відчитання текст, у якому згадується про “благородного хорунжого Брацлавського” і військо запорозьке.

• Друге Євангеліє тетр першої чверті XVII ст. оправлене картоном, обклеєним тиснутою шкірою, як і попередній рукопис, оздоблене заставками і плетивом. На жаль, збереглося воно лише частково (106 аркушів): Євангеліє від Св. Матвія, початок, тобто передмову, до Євангелія від Св. Марка та календар, у якому згадані слов'янські святі Сава (14. I) і Симеон (13. II) Сербські.

Із записів, датованих 1697 р., повторених на початку рукопису та на 19–23 сторінках, відомо, що цю книжку купив у отця Степана Рихотомського ієрей Яків, пресвітер Білянський, за громадські гроші, з метою передачі її “у Білянську церкву”^{*}.

• Під каталожними номерами 804 і 818 знаходяться два Литовські статuti XVI ст. – 1529 і 1566 рр. Однак, обидва рукописи датуються 1566 р. Перший більш відомий під назвою “Кодекс Дзялинських”^{**} (280 аркушів). Кодекс, оправлений обклеєним шкірою картоном, містить текст першого статуту і найважливіші постанови й акти берестейського та віленського сеймів 1544–1563 рр. Другий кодекс, описаний у каталогах А. Рогова і Я. Щапова⁹, містить текст Другого Литовського статуту

⁸ Про мову рукопису див.: *Walczak-Mikolajczakowa M.* O pewnym mało znanym rękopisie cerkiewnosłowiańskim ze zbiorów biblioteki Kórnickiej PAN // *Slawistyka*. – Nr X/2006 (tom pt. “Mistrz i jego przyjaciele” pod red. M i A. Brackich dedykowany pośmiertnie prof. L. Moszyńskiemu).

^{*} Очевидно, йдеться про церкву св. Євангелиста Івана в Білянах Львівської єпархії.

^{**} Дзялинські, гербу Огоньчик – польський шляхетський рід, чис прізвище походить від родового помістя Дзелана у Добжинській землі. Засновником роду був Петро з Дзелана (помер 1441 р.). У XVI ст. рід Дзялинських почав проникати з Куявії до Королівської Пруссії, де аж 16 представників роду отримали сенаторські посади. З другої половини XVII ст. наступні представники роду Дзялинських переселилися до Великопольщі. Тут граф Адам Титус Дзялинський (1796–1861) заснував відому бібліотеку в Курніку.

⁹ *Rogow A.* Szybylckie rękopisy w Polsce... – S. 163; *Щапов Я. Н.* Восточнославянские и южнославянские рукописные книги... – Ч. II. – С. 88. Див. також: Статут Вяликаго княжества Литовскаго 1529 г. – Минск, 1989. – С. 528.

1566 р., ухвали берестейського сейму 1566 р. та привілеї короля Стефана Баторія про зміну статей статуту. Текст статуту повністю не зберігся – бракує кінцівки.

На палітурці другого кодексу виявлено цікаві записи польською мовою 1582 р., що стосуються гучної справи з приводу судового вироку стосовно вбивства і зневаги останків мертвого.

Як випливає з наведеного вище огляду, кириличні рукописи, що зберігаються у Рачинській і Курніцькій бібліотеках, дуже цінні, а деякі – неоціненні. І хоч їх наявність у познанських бібліотеках є радше наслідком випадку і певних історичних обставин, ніж результатом цілеспрямованої збирацької діяльності, вони є цікавим об'єктом досліджень як для філологів, так і для істориків.

Переклад з польської Романа ЛАВРЕНТІЯ

CYRILLIC MANUSCRIPTS IN THE STACKS OF THE LIBRARIES IN POZNAŃ AND POZNAŃ REGION

Mariola WALCZAK-MIKOŁAYCZAKOWA

*Nicolaus Copernicus University in Poznań,
1, Wieniawski Str., Poznań, 61-712, Poland, tel. (48) 618294000*

The article provides the review and general description (contents, outer look) of the Cyrillic manuscripts from the stacks of the Raczyński Library in Poznań and the Kurnik Library, the Academy of Sciences of Poland.

Key words: Cyrillic manuscript, Poznań, Kurnik.

Стаття надійшла до редколегії 7.04.2008

Прийнята до друку 21.04.2008